

Wychowanie obronne

Stefan Zabdyrski

TRADYCJE PRZYSPOSOBIENIA OBRONNEGO MŁODZIEŻY

Przysposobienie obronne (PO) w systemie oświatowym jest kontynuacją wprowadzonego w okresie międzywojennym przysposobienia wojskowego (PW). Wszelako geneza przygotowania wojskowego młodzieży polskiej sięga średniowiecza¹. Było ono kontynuowane w okresie walk o niepodległość Polski. Przed pierwszą wojną światową przysposobienie wojskowe młodzieży odbywało się w drużynach strzeleckich, tworzonych w ramach takich organizacji jak "Polskie Towarzystwo Gimnastyczne »Sokół«, »Strzelec«, »Związki Strzeleckie«, »Polskie Drużyny Strzeleckie«, »Drużyny Bartoszone« i drużyny harcerskie². Organizacje te tworzyły ośrodki ruchu niepodległościowego na początku XX wieku. W drużynach i oddziałach strzeleckich przygotowywano kadre dla polskiego wojska.

Wiedza o początkowych formach przysposobienia obronnego młodzieży szkolnej w Polsce nie posiada nadal pełnego opracowania. Sposób przygotowywania młodzieży przedpoborowej do służby wojskowej, a zwłaszcza osiągnięte w tym zakresie wyniki, które zaowocowały jednolitą postawą społeczeństwa polskiego w przededniu drugiej wojny światowej, zasługują na pełniejsze badania naukowe. Powinny one przybliżyć dzisiejszym nauczycielom przysposobienia obronnego, a także i innym zainteresowanym wypracowane w okresie międzywojennym sposoby przygotowywania młodzieży przedpoborowej do obrony kraju.³

Literatura o przysposobieniu obronnym młodzieży podejmuje niektóre tylko problemy. Początki przysposobienia wojskowego młodzieży przedpobo-

rowej w Polsce (do 1927 roku) opisał kpt. Mieczysław Fularski.⁴ W rok później ukazał się pierwszy (?) podręcznik przysposobienia wojskowego.⁵ W związku z dzisiejszymi problemami wychowania obronnego młodzieży na uwagę zasługuje praca dra historii Alfonsa Michała Wodzińskiego pt. *Naród pod bronią a wychowanie*.⁶ Początki przysposobienia wojskowego młodzieży w latach dwudziestych przedstawił na łamach "Wojskowego Przeglądu Historycznego" Wiktor Frąckowiak.⁷

Funkcjonowanie hufców przysposobienia wojskowego w szkołach opisywane było w wielu (dzisiaj mało dostępnych) artykułach, w przedwojennych czasopiśmie wojskowych⁸ oraz wydawnictwach ulotnych, np. "Jednodniówkach"⁹ wydawanych z okazji świąt PW. Podobnie przedstawia się sytuacja, jeśli idzie o publikacje dotyczące obozów przysposobienia wojskowego okresu międzywojennego.¹⁰

Przysposobienie wojskowe w końcu lat dwudziestych i w latach trzydziestych nie doczekało się pełnego opracowania naukowego. Brakuje z tego okresu źródeł archiwalnych, programów szkolenia i analiz pracy PW. Z opracowań zwartych na szczególną uwagę zasługuje zbiór rozporządzeń, zarządzeń, programów, regulaminów, okólników i wskazówek z zakresu przysposobienia wojskowego.¹¹ Źródło to pozwala wyrobić sobie pogląd na temat sposobu przygotowywania młodzieży przedpoborowej w przededniu drugiej wojny światowej. Okres wojenny, a w tym problem przygotowywania młodzieży przedpoborowej do wyzwolenia kraju w czasie okupacji, stanowi białą plamę w omawianym piśmiennictwie. Podobnie brak jest naukowych opracowań w odniesieniu do pierwszej dekady Polski Ludowej. Wiadomo tylko, że w zakresie przygotowywania wojskowego młodzieży przedpoborowej powielano przedwojenne wzorce.¹² Wyjątek stanowią lata 1948 - 1952, kiedy to funkcjonowała Powszechna Organizacja "Służba Polsce"¹³.

Poglądy na ewentualną przyszłą wojnę - głównie ze względu na rozwój środków masowego rażenia, zwłaszcza broni jądrowej - spowodowały zmianę celów i treści w zakresie przygotowywania młodzieży przedpoborowej do obrony kraju. Przedmiot został zamieniony na przysposobienie obronne. Nowy program PO ukierunkowano na samoobronę ludności, co spowodowało konieczność przygotowywania nauczycieli w zakresie wiedzy z dziedziny obrony cywilnej.

W Krakowie zaczęto wydawać czasopismo metodyczne dla nauczycieli PO¹⁴. Rozwinęła się publicystyka przedmiotowa na łamach "Przysposobienia Obronnego w Szkole"¹⁵. Obok doskonalonych programów szkolnych¹⁶ i stale zmienianych do nich podręczników zaczęły powstawać opracowania¹⁷ wybranych problemów, związanych z realizacją przedmiotu szkolnego. Lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte przyniosły pierwsze prace naukowe z zakresu przysposobienia obronnego.¹⁸

Zamierzeniem badawczym niniejszego szkicu jest pokazanie obecnego przedmiotu szkolnego na tle przedwojennego PW oraz poszczególnych form rozwojowych PO. W tym celu dokonano kwerendy i analizy dostępnych źródeł, opracowań i artykułów traktujących o przysposobieniu wojskowym i obronnym. Przeprowadzono stosowne badania opierając się na dostępnej literaturze wykorzystanej przy przygotowywaniu niniejszego artykułu. Pełne opracowanie sygnalizowanych i pozostałych pozycji o przysposobieniu obronnym przewidziane jest w przedsięwzięciach naukowych Zakładu kształcącego nauczycieli przysposobienia obronnego w krakowskiej WSP.

Z badań jednoznacznie wynika, że po odzyskaniu niepodległości Polski zaczęto realizować przysposobienie wojskowe młodzieży. Począwszy od 1921 roku PW wprowadzano stopniowo do szkół, jeżeli pozwalały na to warunki kadrowe. Obejmowało ono młodzież męską szkół średnich, seminariów nauczycielskich, szkół zawodowych i innych z prawami szkół średnich.¹⁹ Równocześnie rozpoczęto realizację przysposobienia wojskowego młodzieży pozaszkolnej głównie w "Związku Strzeleckim", "Sokole", "Związku Harcerstwa Polskiego", w organizacjach sportowych, kombatanckich i innych. Przysposobieniem wojskowym kobiet zajmował się Komitet Społeczny Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju.

Gen. dyw. dr Józef Zajac w opracowaniu dla Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w 1927 roku pisał: "Przysposobienie wojskowe o programie czysto wojskowym zaczęły wprowadzać związki wojskowe jak Związek Walki Czynnej, Drużyny Strzeleckie lub gimnastyczne, jak »Sokół«, który także powoli wprowadzał wyszkolenie wojskowe. Wszystkie te organizacje, tworzone głównie w dawnym zaborze austriackim, oddały w chwili wybuchu wojny światowej niepospolite usługi dla walki o niepodległość Polski, gdyż stały się zawiązkiem wojska polskiego w »Legionach Polskich«"²⁰. Następnie autor ten pisze:

"Najważniejszym dorobkiem pracy tego okresu są dwie formy organizacyjne:

1. »hufce szkolne«, zorganizowane przy poparciu władz szkolnych a w szczególności Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w szkołach średnich i zawodowych dla młodzieży męskiej,

2. »letnie obozy wakacyjne przysposobienia wojskowego«, urządzone głównie dla młodzieży szkolnej oraz kandydatów na instruktorów"²¹.

Od 1927 roku przysposobienie wojskowe w szkołach stało się obowiązkowe dla chłopców powyżej 15 roku życia.

Wprowadzenie przysposobienia wojskowego młodzieży przedpoborowej odpowiadało ówczesnym poglądom na przygotowanie rezerw ludzkich do wojny i było następstwem doświadczeń pierwszej wojny światowej, która w końcowym okresie miała charakter totalny. Doświadczenia tej wojny wskazywały na potrzebę posiadania przeszkolonych rezerw ludzkich w skali masowej. Stan ówczesnej techniki wojennej pozwalał na wstępne przygotowanie młodzieży do służby wojskowej w ramach zajęć w szkole oraz w hufcach szkolnych.

Autor wspomnianego opracowania następująco formułował cztery najważniejsze kierunki pracy przysposobienia wojskowego:

- "1. przygotowanie całej ludności do obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej,
2. przygotowanie przegrupowań ludności do pracy na rzecz wojny,
3. stworzenie odpowiedniego nastroju ... aby podnieść morale narodu,
4. wytworzenie odpowiedniej tężyzny fizycznej narodu aby ludzie sprosta-
li zadaniom na froncie i wytrzymali psychicznie na tyłach"²².

Z kolei wyszkolenie wojskowe w PW określał jako:

- "1. wyrobienie ogólnych dyspozycji do służby wojskowej (wychowanie fizyczne, wyrobienie wytrzymałości, zręczności i sprytu, wyrobienie oka do strzelania, obycie się z przyrodą, orientowanie się w terenie),
2. opanowanie technicznych wiadomości wojskowych (umiejętności specjalne w danym rodzaju wojsk)"²³.

W rzeczywistości przysposobienie wojskowe spełniało szersze funkcje: wychowawcze, obywatelskie i społeczne. PW było też formą szerokiego przygotowania kandydatów do szkolnictwa wojskowego, zawodowego i rezerwy. Współdziałając z wychowaniem fizycznym, PW pozwalało przede wszystkim przygotowywać młodzież przedpoborową do służby wojskowej."²⁴

Przysposobienie wojskowe w okresie międzywojennym prowadzone było w trzech formach: jako nauczanie na lekcjach, szkolenie w hufcach szkolnych PW oraz ćwiczenia podczas letnich obozów PW.

Hufce szkolne PW miały nazwę i numer szkoły.²⁵ Uczniów szkolonych w tych hufcach nazywano junakami. W latach trzydziestych nosili oni umundurowanie specjalnego wzoru, w kolorze khaki oraz orzełki PW na czarnych beratach.

Przysposobienie wojskowe było organizacją ogólnopanstwową. Posiadało władze: centralne, wojewódzkie i powiatowe. Miało też wypracowane formy działania, m. in. Święto PW, wydawnictwa, np. Jednodniówki PW, drukowane z okazji święta organizacji, oraz do dyspozycji - stałe rubryki w czasopiśmie wojskowych. Hufce szkolne PW otrzymywały sztandary. Służyło to wychowaniu patriotycznemu i wojskowemu młodemu pokoleniu.

Szkolenie w hufcach PW odbywało się w określonych dniach miesiąca. Zajęcia prowadzili nauczyciele posiadający przygotowanie wojskowe przy aktywnej pomocy instruktorów (oficerów i podoficerów) z jednostek wojskowych. Do szkolenia junaków wykorzystywano wojskową bazę, tj. place ćwiczeń, tory przeszkód, strzelnice oraz sprzęt ćwiczebny i bojowy wojska. Nadzór nad szkoleniem w hufcach PW sprawowały władze centralne, okręgowe i powiatowe. Zaliczano do nich:

- Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego,
- Dowództwa Okręgów Korpusów (DOK),
- dowódców dywizji w swoich okręgach (rejonach dywizyjnych),
- dowódców pułków (jednostek WP) w obwodach i w powiatach.

Państwowy Urząd WF i PW był instytucją centralną, organizującą prace nad przysposobieniem wojskowym z ramienia ministerstw: Spraw Wojskowych, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Spraw Wewnętrznych. Działał przy Ministerstwie Spraw Wojskowych.²⁶ Szczeblem pośrednim, instrukcyjno-inspekcyjnym w stosunku do hufców PW były DOK. Poprzez okręgowe urzędy WF i PW planowały one i nadzorowały szkolenie wojskowe w hufcach PW. Na najniższym szczeblu funkcjonowały powiatowe urzędy WF i PW, które współdziałały z jednostkami Wojska Polskiego (dywizja, pułk, batalion, równorzędne). Dowódcy jednostek mieli obowiązek zabezpieczenia procesu szkolenia w hufcach PW młodzieży szkolnej i pozaszkolnej. Ponadto szkolenie w hufcach PW stanowiło sferę zainteresowań takich organizacji spo-

łecznych, jak Związek Strzelecki, Liga Obrony Powietrznej i Przeciwlotniczej, Związek Studencki, Związek Harcerstwa Polskiego itp.

Przysposobienie wojskowe po pierwszej wojnie światowej tworzone w sprzyjającym klimacie społecznym. Ówczesne pokolenie Polaków jeszcze pod zaborami przygotowywało się do odzyskania niepodległości. "Prace wojskowe", jak wówczas nazywano działalność związaną z przygotowywaniem społeczeństwa do walki o odzyskanie wolności, prowadzono przede wszystkim wśród młodzieży. Organizacje sportowe, strzeleckie i inne, działające głównie w zaborze austriackim, legalnie lub półlegalnie - o czym już wspomniano - tworzyły drużyny wojskowe. Szkolono w nich młodzież męską, zwłaszcza studentów i gimnazjalistów jako przyszłą kadrę wojska polskiego. Po wojnie, w wolnej Polsce, sprzyjający klimat dla wojskowego przygotowania młodzieży do obrony niepodległości państwa trwał nadal. Zarządzenie ministrów resortów Oświecenia Publicznego i Wyznań Religijnych oraz Spraw Wojskowych określało, że:

- "1. Celem przysposobienia młodzieży szkolnej do obrony kraju jest przygotowanie uświadomionych, czynnych, dzielnych i karnych obywateli, gotowych w każdej chwili stanąć w jego obronie przed grożącym z jakiegokolwiek strony niebezpieczeństwem. Przysposobienie młodzieży szkolnej do obrony kraju jest podstawowym zadaniem pracy wychowawczej każdej szkoły.
2. Przysposobienie młodzieży do obrony kraju obejmuje:
  - a) ogólne przygotowanie do obrony kraju,
  - b) przysposobienie wojskowe (młodzieży żeńskiej do służby pomocniczej wojskowej).

Ogólne przygotowanie młodzieży do obrony kraju realizuje się przez całą pracę wychowawczą i dydaktyczną każdej szkoły. [...] Dla osiągnięcia zadań, związanych z ogólnym przygotowaniem młodzieży do obrony kraju, szkoły zgodnie ze swymi statutami i programami:

- a) zwracają w pracy wychowawczej szczególną uwagę na te wszystkie czynniki, które przyczyniają się do kształtowania silnych, prawych charakterów, do wyrabiania poczucia odpowiedzialności za pracę jednostkową i zespołową, do rozwijania i potęgowania cnót żołnierskich, a zwłaszcza miłości Ojczyzny, poczucia honoru, obowiązkowości i woli zwycięstwa,
- b) kładą nacisk w nauce poszczególnych przedmiotów na te elementy wiedzy, które mają związek z obronnością Państwa i otaczają specjalną

opieką ćwiczenia cielesne jako podstawę przysposobienia wojskowego młodzieży"²⁷.

Program nauki przysposobienia wojskowego²⁸ dla młodzieży męskiej w liceum ogólnokształcącym następująco określał cele nauczania tego przedmiotu:

1. Wyrabianie podstawowych cnót żołnierskich.
2. Utrwalanie nabytych wiadomości z zakresu obrony kraju i praktyczne ich zastosowanie.
3. Ćwiczenie sprawności wojskowej w zakresie służby szeregowego".

Cele nauczania młodzieży żeńskiej były nieco odmienne, a mianowicie:

1. Wyrabianie poczucia podstawowych obowiązków obrony państwa.
2. Utrwalanie nabytych wiadomości z zakresu obrony kraju i praktyczne ich zastosowanie.
3. Ćwiczenie sprawności technicznej w ratownictwie sanitarnym i obronie przeciwlotniczej"²⁹.

Przysposobienie wojskowe w okresie międzywojennym dostarczało siłom zbrojnym przeszkolonych poborowych, co umożliwiało skrócenie im służby wojskowej. Szkolenie w hufcach PW było pierwszym etapem przygotowania kandydatów na oficerów i podoficerów rezerwy. Hufce PW przygotowywały również kandydatów do zawodowych szkół wojskowych.

Ukończenie szkolenia w hufcu PW dawało pierwszeństwo w przyjęciu do szkół podchorążych (oficerskich). Ponieważ w latach trzydziestych awans oficerski był nobilitacją społeczną, szkolenie w hufcach PW, dające pierwszeństwo w przyjęciu do szkoły wojskowej, było powszechnie aprobowane przez gimnazjalistów. Szkolenie w hufcach PW bardzo ściśle łączono z wychowaniem wojskowym. Integralną formą przygotowania rezerw wojskowych było wychowanie uczniów. Obejmowało ono kształtowanie cech osobowych i określonych cnót obywatelskich przysiężnych żołnierzy.

Jeden z ideologów przysposobienia wojskowego lat trzydziestych, dr historii Alfons Michał Wodziński, pisał: "Jeżeli osiągnąć chcemy w wychowaniu trwałe zdobycze, to musimy obok wychowania intelektualnego i uczuciowego umieścić wychowanie zbrojne-wojskowe [...] przy czym rozumiemy tu przysposobienie wojskowe w najszerszym tego słowa znaczeniu: wychowanie wojskowe, fizyczne i ideowe. [...] Każdy chłopiec, który opuszcza ławę szkolną winien wynieść głębokie przeświadczenie, że obowiązek służby wojskowej jest najwyższym honorem"³⁰.

W latach dwudziestych nie było problemu kształcenia nauczycieli przysposobienia wojskowego. Wszyscy ówcześni nauczyciele PW mieli wystarczające do realizacji przedmiotu przygotowanie pedagogiczne i stopnie wojskowe uzyskane podczas wojny lub służby wojskowej. Treści nauczania przedmiotu PW obejmowały ścisłą tematykę wojskową szkolenia podstawowego poborowych. Na komendantów hufców PW naznaczano z reguły pracujących w szkolnictwie oficerów i podchorążych rezerwy.³¹ Szkolenie w hufcach PW - jak już wspomniano - prowadzili oficerowie i instruktorzy w oparciu o bazę jednostek wojskowych. Przychylny stosunek społeczeństwa do umacniania obronności odrodzonego państwa udzielał się także młodzieży. Obok tego, że najlepsi junacy mogli wstąpić do szkół wojskowych, ukończenie przysposobienia wojskowego I lub II stopnia dawało szereg uprawnień żołnierzom pełniącym służbę wojskową.³² Zadania szkoleniowe PW podobne były do wojskowych. Polegały na wstępnym przeszkoleniu wojskowym młodzieży męskiej.

W drugiej połowie lat trzydziestych zaczęto dostrzegać potrzeby dobrego przygotowywania nauczycieli przedmiotu - instruktorów PW. Same kwalifikacje pedagogiczne czy wojskowe nie wystarczały. Potrzebni byli nauczyciele PW, którzy by mogli spełniać funkcje dydaktyczno-wychowawcze przysposobienia wojskowego w systemie szkolnym. Toteż uczących PW przygotowywano metodycznie i merytorycznie na obozach letnich PW i WF.³³ Nauczanie przedmiotów wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego ściśle wiązano ze sobą na zasadzie, że tężyzna fizyczna jest podstawą obronności kraju.

Przysposobienie wojskowe na stałe weszło do działalności dydaktyczno-wychowawczej liceów, gimnazjów, rzemieślniczych szkół zawodowych. W końcu lat dwudziestych przysposobienie wojskowe młodzieży szkolnej prowadzono w trzech kolejnych latach nauki w wymienionych szkołach średnich. Zajęcia z PW odbywały się jeden raz w tygodniu w czasie 2 godzin lekcyjnych. Oprócz tego organizowano ćwiczenia (czasem w porze nocnej, z soboty na niedzielę) i obozy PW. W ten sposób realizację treści przedmiotu w systemie lekcyjnym uzupełniano podczas zajęć na tychże ćwiczeniach i obozach³⁴, urządzanych w oparciu o pomoc jednostek Wojska Polskiego.

W latach trzydziestych program przysposobienia wojskowego udoskonalono. Przedmiot podzielono na dwa stopnie nauczania: ogólny i specjalistyczny. Pierwszy stopień, pod nazwą "Szkoła PW I stopnia", trwał jeden rok

szkolny i obejmował podstawowe szkolenie żołnierskie. Drugi stopień, "Szkoła PW II stopnia", trwał dwa lata szkolne. Polegał na szkoleniu junaków w wybranej specjalności wojskowej, takiej jak na przykład piechota, artyleria, inżynieria, łączność, a nawet kawaleria. Junacy-ułani przyjeżdżali na szkolenia PW na własnych koniach.³⁵

Począwszy od roku szkolnego 1938/39 w czwartej klasie gimnazjów państwowych ogólnokształcących z polskim językiem nauczania wprowadzono PW młodzieży męskiej w wymiarze 2 godzin tygodniowo oraz 40 godzin ćwiczeń. Łącznie 100 godzin.³⁶ W ten sposób przysposobienie wojskowe stało się trwałym elementem pracy szkoły w systemie przygotowania młodzieży do obrony państwa.

W związku z koniecznością kształcenia nauczycieli specjalistów tego przedmiotu, stałych instruktorów PW, w drugiej połowie lat trzydziestych Państwowy Urząd WF i PW, z pomocą Ministerstwa Spraw Wojskowych zorganizował kilka ośrodków szkolenia instruktorów przysposobienia wojskowego. Pracowano w nich z młodzieżą męską i żeńską po maturze, w trybie opartym o wzorce wojskowe. Zajęcia prowadzono w stałych bazach - obozach PW.³⁷

W okresie drugiej wojny światowej formy przygotowania wojskowego młodzieży dostosowane były do warunków okupacji. Szkolenie prowadziły organizacje wojskowe w sposób konspiracyjny. Wielu żołnierzy i członków ruchu oporu wspomina, że wiedza wojskowa i umiejętności zdobyte w hufcach PW były im przydatne w walce z wrogiem.³⁸

W pierwszych latach po wyzwoleniu wprowadzono przysposobienie wojskowe młodzieży szkolnej,³⁹ oparte na wzorach przedwojennych.⁴⁰ W 1946 roku utworzono ponownie hufce szkolne PW⁴¹, a w 1947 roku - hufce Przysposobienia Wojskowo-Rolniczego (PWR)⁴². Organizowano też hufce w Szkołach Przysposobienia Przemysłowego (SPP) dla młodzieży, podejmującej pracę w przemyśle, np. węglowym, bawełnianym czy budownictwie.

Celem hufców PWR i SPP było zatem przeszkolenie wojskowe młodzieży wiejskiej i tej, która rozpoczynała pracę w odbudowującym się przemyśle, głównie na Ziemiach Odzyskanych. Obie formy hufców dobrze służyły przekonaniu młodzieży do nowego ustroju demokracji ludowej. Często otwierały "drogę na świat" młodzieży z rodzin chłopskich (z przeludnionej wsi powojennej) i robotniczych Polski wschodniej i centralnej.

W drugiej połowie lat czterdziestych hufce te były pierwszą formą przeszkolenia wojskowego przedpoborowych, co w zaostrzającej się sytuacji polityczno-militarnej miało istotne znaczenie dla obronności Polski. Młodzież zorganizowana w hufcach PRW czy SPP obok szkolenia z zakresu przysposobienia wojskowego zdobywała zawód i uczestniczyła w działalności produkcyjnej. Komendantów hufców szkolnych PW dobierano spośród oficerów rezerwy, przygotowując ich do sprawowania tej funkcji na ogólnopolskich kursach, m. in. w Szklarskiej Porębie. Kursy uprawniające do nauczania PW organizowano w Lesznie (1952 r.) i w Garczynie (1953 r.).⁴³

W 1948 roku Sejm PRL uchwalił ustawę "O powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży w wieku od 16 do 20 lat"⁴⁴. Hufce przysposobienia wojskowego zostały zastąpione nową formą przygotowania wojskowego młodzieży. Utworzono Powszechną Organizację "Służba Polsce" (PO SP).⁴⁵

Formą organizacyjną PO SP na terenie szkoły były hufce szkolne. W okresie ferii letnich, przez okres czterech lat, organizowano brygady "Służba Polsce". Celem brygad SP było włączenie młodego pokolenia Polaków do odbudowy zniszczeń powojennych i rozbudowy przemysłu w Polsce Ludowej. Brygady te grupowały młodzież męską na wzór wojskowy w celu szkolenia wojskowego i pracy w rozbudowującej się gospodarce narodowej. Miejscem postoju brygad były obozy szkoleniowo-produkcyjne, rozlokowane wokół wznoszonych obiektów Planu 6-letniego, np. w Nowej Hucie lub w Warszawie, gdzie junacy pracowali przy budowie "Trasy W-Z".

Kadrę szkoleniowo-wychowawczą brygad SP stanowili oficerowie i podoficerowie oddelegowani z wojska. Ideowym zaś opiekunem i organizatorem pracy polityczno-wychowawczej wśród młodzieży skupionej w brygadach SP był Związek Młodzieży Polskiej. Życie, służba i szkolenie w brygadach SP zorganizowane było na wzór wojskowy. Junacy otrzymywali umundurowanie, zakwaterowanie i wyżywienie oraz uzbrojenie. Szkolenie wojskowe, w tym strzelanie z broni wojskowej zajmowało jeden lub dwa dni w tygodniu. W pozostałych dniach junacy pracowali przy budowie, odbudowie i rozbudowie obiektów przemysłowych lub użyteczności publicznej. W toku pracy zdobywali różne zawody. W czasie wolnym organizowano zajęcia sportowe i działalność kulturalno-oświatową.

W 1952 roku hufce szkolne PO i SP rozwiązano. Na ich miejsce wprowadzono obowiązek uczestniczenia młodzieży szkolnej trzech ostatnich klas stopnia licealnego w przysposobieniu wojskowym. Od tego czasu PW stało się obowiązkowym przedmiotem w szkołach średnich.⁴⁶ W systemie pozaszkolnym (hufce) brygady SP zakończyły działalność w 1955 roku.

Ponowne wprowadzenie przysposobienia wojskowego w formie przedmiotu do szkół średnich miało istotne znaczenie. Problemy obronności kraju włączono do działalności dydaktyczno-wychowawczej szkoły. W początkowym okresie nastrożczało to szereg trudności, do których zaliczano:

"[...] brak kwalifikacji kadry nauczycielskiej,

- brak niezbędnego sprzętu szkoleniowego i pomocy naukowych oraz pomieszczeń na pracownie, gabinety a nieraz i na magazyny,
- poważny brak odpowiednich strzelnic małokalibrowych,
- brak podręcznika dla młodzieży i nauczycieli oraz wszelkiego rodzaju opracowań metodycznych i dokładnych instrukcji"⁴⁷.

Celem pokonania tych trudności prowadzono kursy wakacyjne (merytoryczne i metodyczne), kursy przygotowawcze i egzaminy kwalifikacyjne. Poważną trudnością dla byłej kadry z PO i SP była też zmiana form nauczania (lekcje szkolne, zamiast szkolenia w hufcu PW). Wszelako wprowadzenie nowych sposobów przygotowania młodzieży do obrony kraju gwarantowało gotowość prawie całej młodzieży do samoobrony życia i ochrony mienia w czasie wojny nuklearnej. Szkolenie młodego pokolenia z zakresu samoobrony w ramach przedmiotu szkolnego (PO) stanowiło najbardziej efektywny sposób przygotowania obronnego całego społeczeństwa.

Treści nauczania przysposobienia wojskowego w latach powojennych ulegały ciągłym zmianom. Celem PW do połowy lat sześćdziesiątych było przygotowanie młodzieży męskiej do odbycia służby wojskowej. Rozwój niszczycielskich broni masowego rażenia powodował konieczność wprowadzenia do nauczanego przedmiotu problematyki samoobrony i obrony cywilnej.

W 1967 roku, w myśl nowej ustawy⁴⁸, do szkół ponadpodstawowych wprowadzono zasadnicze zmiany w treściach PW oraz zmieniono nazwę przedmiotu na przysposobienie obronne (PO). W następnych latach wprowadzono PO do ostatniej klasy szkół podstawowych jako najpowszechniejszą formę przygotowania młodzieży w zakresie samoobrony.⁴⁹ W programie przysposobienia obronnego, w stosunku do programu przysposobienia wojskowego w okre-

sie międzywojennym, nastąpiła zasadnicza ewolucja. Celem PW było przygotowanie młodzieży męskiej do służby wojskowej. Przy ówczesnym uzbrojeniu i wyposażeniu technicznym wojska ukończenie szkolenia w hufcu PW było równoznaczne z odbyciem części służby wojskowej. Stanowiło to podstawę do jej skrócenia. Przeszkolenie wojskowe młodzieży szkolnej można było zrealizować w systemie hufców i brygad PW. Odbywało się ono przy czynnym udziale i w oparciu o bazę jednostek wojskowych. Cele przysposobienia obronnego w stosunku do celów PW częściowo zmieniły się.⁵⁰

Cele i treści nauczania przysposobienia obronnego służą interesom obronności kraju i są dostosowane do charakteru i warunków pracy szkoły. W najnowszym programie nauczania przysposobienia obronnego dla szkoły średniej podano, iż: "Podstawowymi celami przysposobienia obronnego młodzieży w szkole średniej są: kształtowanie pozytywnych dla obronności kraju postaw obywatelskich; przygotowanie do wykonywania samodzielnie i w zespołach formacji obrony cywilnej określonych zadań, z jednoczesnym ukierunkowaniem chłopców do odbycia zasadniczej służby wojskowej; pozyskanie spośród uczniów kandydatów do wojskowych szkół zawodowych przez stałe propagowanie służby wojskowej"⁵¹.

Przysposobienie obronne w szkole średniej stanowi najpowszechniejszą formę przeszkolenia młodego pokolenia Polaków w zakresie obronności kraju. Podstawowe cele nauczania tego przedmiotu w szkole średniej według nowego programu powinny zostać osiągnięte przede wszystkim przez

"1. Przyswojenie wiedzy w zakresie:

- podstawowych zagadnień aktualnego zagrożenia bezpieczeństwa PRL,
- zasadniczych elementów systemu obronnego PRL,
- charakteru ewentualnej wojny oraz jej skutków,
- podstawowych przedsięwzięć obrony cywilnej zapewniających ochronę ludności w okresie pokoju, zagrożenia i wojny.

Ponadto chłopcy powinni zapoznać się z ogólną organizacją, podstawowym uzbrojeniem i wyposażeniem oraz rolą rodzajów sił zbrojnych i rodzajów wojsk na polu walki, a także z zasadami działania drużyny piechoty, zasadami wykonywania czynności ratunkowych w składzie zespołów formacji obrony cywilnej. Powinni też poznać warunki przyjęcia do wojskowych szkół zawodowych różnych typów.

2. Opanowanie podstawowych umiejętności z zakresu:

- działania po ogłoszeniu sygnałów powszechnego ostrzegania i alarmowania,
- posługiwania się typowymi i zastępczymi środkami ochrony przed skażeniami,
- posługiwania się podstawowymi przyrządami rozpoznawania skażeń i kontroli dozymetrycznej,
- działania w składzie posterunku obserwacji skażeń,
- wykonywania częściowych zabiegów sanitarnych i specjalnych,
- udzielania poszkodowanym pierwszej pomocy,
- regularnego zachowania się w szyku i wykonywania podstawowych komend z musztry,
- orientowania się w terenie, wykonywania w nim najprostszych pomiarów oraz czytania topograficznej mapy wojskowej,
- posługiwania się podstawowymi technicznymi środkami łączności,
- oddawania celnego strzału z karabinka sportowego.

Ponadto dziewczęta powinny opanować umiejętność udzielania poszkodowanym pierwszej pomocy przez drużynę (sekcję) medyczno-sanitarną obrony cywilnej i kierowania tą drużyną (sekcją).

3. Kształtowanie, pogłębianie i rozwijanie postaw obywatelskich, w szczególności takich, jak:

- patriotyzm i internacjonalizm,
- poczucie odpowiedzialności za bezpieczeństwo ojczyzny oraz przeświadczenie o słuszności i konieczności realizowania przedsięwzięć obronnych,
- docenianie znaczenia braterstwa broni z Armią Radziecką i innymi armiami krajów socjalistycznych,
- poszanowanie symboli narodowych i wojskowych oraz miejsc pamięci narodowej,
- uznanie dla służby wojskowej, a u chłopców - gotowość do jej odbycia lub podjęcia nauki w wojskowych szkołach zawodowych,
- gotowość do udzielania pomocy poszkodowanym,
- przekonanie o konieczności przestrzegania dyscypliny osobistej i społecznej"⁵².

W obu formach przygotowania młodzieży szkolnej do obrony kraju (w okresie międzywojennym i współcześnie) pozostał ten sam cel - przygotowa-

nie młodzieży męskiej do odbycia służby wojskowej. Jednak obecnie to tylko jeden z celów realizacji PO. W warunkach ogromnego postępu w technice wojskowej i wymogów stawianych w zakresie wyszkolenia militarnego wydaje się, że zadań tych nie da się wypełnić w warunkach szkolnych na wzór lat międzywojennych. Ostatnio prowadzone są doświadczenia w zakresie przysposobienia wojskowego młodzieży męskiej w liceach i technikum zawodowych oraz w zasadniczych szkołach zawodowych.⁵³ Dąży się do wyszkolenia - teoretycznego w systemie oświatowym i praktycznego na obozach przysposobienia wojskowego - specjalistów do obsługi sprzętu technicznego w łączności, lotnictwie, wojskach inżynierskich itp.

Dzisiejsze przygotowanie młodzieży męskiej do służby wojskowej w systemie szkolnym obejmuje sferę polityczno-wychowawczą, w której istotną rolę odgrywa przekonanie młodzieży o potrzebie obrony ojczyzny, oraz sferę dydaktyczną, tj. nauczanie regulaminów, musztry, strzelectwa, terenoznawstwa, posługiwania się środkami obrony przeciwchemicznej, udzielania pierwszej pomocy sanitarnej, zapoznania się z podstawowym sprzętem wojskowym itp. Są to jednak działania propedeutyczne w stosunku do wymogów szkolenia i służby wojskowej.

Przedmiot przysposobienia obronne, podobnie jak PW, ma na celu również pozyskanie kandydatów do zawodowego szkolnictwa wojskowego.

Trzeci z kolei cel współczesnego nauczania przysposobienia obronnego różni się jednak w sposób zasadniczy od programu PW; jest dostosowany do wymogów ewentualnej przyszłej wojny. Zasadniczym zatem celem przysposobienia obronnego jest przygotowanie młodzieży szkolnej do działania w systemie obrony cywilnej. Podstawowe treści nauczania PO w szkole średniej obejmują przygotowanie uczniów do pełnienia funkcji ratownika obrony cywilnej i do działania samodzielnie lub w małych zespołach ratowniczych.⁵⁴ Młodzież żeńska kształcona jest szerzej w zakresie medyczno-sanitarnym, celem nabycia umiejętności udzielania pierwszej pomocy przedlekarskiej poszkodowanym i rannym.

Wzorce szkolenia wojskowego przedpoborowych w hufcach PW z okresu międzywojennego można by przenieść do współczesności, ale z uwzględnieniem obecnych warunków. Istotą szkolenia w hufcach PW było przygotowanie wojskowe szeregowego żołnierza - członka drużyny piechoty. Realizacja programu PW pozwalała wstępnie wyszkolić członka drużyny. Jednak takich

funkcji we współczesnym wojsku nie ma. Każdy żołnierz, jako członek drużyny czy też zespołu obsługującego urządzenie techniczne, otrzymuje przygotowanie w zakresie swojej specjalności. W szkole podoficerskiej lub szkole młodszych specjalistów zdobywa wiedzę i umiejętności o ściśle określonej dziedzinie. Jest przygotowywany także do pełnienia funkcji zastępczej w drużynie (zespole).

Wydaje się, iż obecnie na bazie szkoły średniej, tj. liceum technicznego i zawodowego oraz szkoły zawodowej, można by realizować treści programu szkolenia młodszych specjalistów. Uczniowie liceum ogólnokształcącego mogliby być przygotowywani według programu szkoły podoficerskiej, uczennice zaś - według programu szkoły pielęgniarek. Przed wojną żołnierzowi, który ukończył szkolenie w hufcu PW przyznawano ulgi, o których pisałem wcześniej, a przede wszystkim skracano służbę wojskową. Podobnie obecnie, absolwentowi szkoły średniej, który w toku jej trwania ukończyłby specjalistyczne szkolenie z przysposobienia obronnego, np. program szkoły młodszych specjalistów, należałoby przyznać ulgi na wzór lat trzydziestych - przede wszystkim żołnierzom tym powinno się skrócić efektywną służbę wojskową o dwa, trzy miesiące. Tyle - wydaje się - trwa przygotowanie poborowego na młodszego specjalistę w wojskowym ośrodku szkolenia. Szkoleniu specjalistycznemu przysposobienia obronnego w systemie oświatowym musiałoby towarzyszyć jednak szereg zmian, takich jak np. nauczanie przedmiotu w trzech ostatnich klasach szkoły średniej, wyznaczenie na etat nauczyciela PO osoby przeszkolonej wojskowo i posiadającej stopień wojskowy, wyposażenie szkolnych gabinetów PO w sprzęt specjalistyczny, wprowadzenie zasad regulaminowego postępowania uczniów podczas szkolenia z PO, ćwiczenie umiejętności uczniów na letnich obozach specjalistycznych - w oparciu o bazę jednostek wojskowych itp. Problematyka ta zasługuje na rozważenie, na podjęcie badań naukowych i eksperymentów z nią związanych.

PRZYPISY

- ¹ Mieczysław Fularski, Przynsposobienie wojskowe w Polsce, Warszawa 1929, s. 7.
- ² Tamże, s. 15.
- ³ Pierwszą pozycją naukową na temat przynsposobienia wojskowego w Polsce, wydaje się, jest praca gen. dyw. dr Józefa Zajęca (1891 - 1963), napisana w 1927 roku dla Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przynsposobienia Wojskowego, pt. Przynsposobienie wojskowe i wychowanie fizyczne. Zadania i cele. Formy organizacyjne. Metody pracy i środki (Warszawa 1931, s. 91).
- ⁴ M. Fularski, Przynsposobienie wojskowe w Polsce, Warszawa 1929.
- ⁵ Podręcznik przynsposobienia wojskowego, red. mjr SG L. Kolbuszewski, Warszawa 1928.
- ⁶ A. M. Wodziński, Naród pod bronią a wychowanie, Łódź 1937.
- ⁷ W. Frąckowiak, Wychowanie fizyczne i przynsposobienie wojskowe na Pomorzu w latach 1920 - 1930, "Wojskowy Przegląd Historyczny" 1981, nr 1, s. 161 - 173.
- ⁸ W. Tokarz, W sprawie wojskowego przygotowania młodzieży, "Bellona" 1927, s. 9; Przynsposobienie wojskowe specjalne w Polsce, "Polska Zbrojna" 1931, nr 77, s. 22.
- ⁹ J. Mańczyk, Z kuźni młodych, "Jednodniówka" Morskiego Rejonu WF i PW w Borkowie, z dnia 9 lipca 1939 r.
- ¹⁰ Program przynsposobienia wojskowego w obozach letnich dla I i II stopnia, "Stadion" 1922 nr 10/44, s. 9 i 11; Znaczenie obozów letnich dla młodzieży, "Wiadomości" z dnia 1 października 1922, s. 3 - 4; P. Konada, Uczeń na obozie letnim a przynsposobienie wojskowe, Warszawa 1930.
- ¹¹ Hufce szkolne. Cz. I, MWRiO, Lwów 1938.
- ¹² Dekret Rady Państwa "O przynsposobieniu wojskowym młodzieży szkolnej". Rozkaz MON 1946, nr 6, poz. 78, nr 10, poz. 142.
- ¹³ J. Ziarkowski, Działalność Powszechnej Organizacji "Służba Polsce" na terenie województwa krakowskiego. Praca magisterska, UJ, Kraków 1973.
- ¹⁴ Przynsposobienie Wojskowe. Skrypt. Samodzielny Referat PW, Kraków 1953; Materiały Pomocnicze do Przynsposobienia Wojskowego. Wydawnictwo dla nauczycieli, Łódź 1959, nr 2.
- ¹⁵ W latach sześćdziesiątych DSW resortu oświaty rozpoczął wydawanie tegoż czasopisma przedmiotowo-metodycznego dla nauczycieli PW.

16 T. Siuda, Czasopismo w służbie nauczycieli, "Przysposobienie Obronne w Szkole" 1985, nr 3, s. 138 - 142.

17 T. Bieniasz, T. Siuda, Problemy obronności w systemie szkolnym, Warszawa 1978.

18 J. Ziarkowski, Innowacje pedagogiczne w procesie lekcyjnym przysposobienia obronnego w szkołach średnich, Kraków (w druku).

19 M. Fularski, Przysposobienie wojskowe w Polsce, Warszawa 1929, s. 106.

20 J. Zajac, Przysposobienie wojskowe i wychowanie fizyczne. Zadania i cele. Formy organizacyjne. Metody pracy i środki, Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, Warszawa 1931, s. 45.

Na temat sylwetki autora cytowanej pozycji pisał Stefan Dymek w artykule: Józef Zajac - szef OPL, "Żołnierz Polski" 1989, nr 31, s. 8 i 21.

21 Tamże, s. 47.

22 Tamże, s. 20.

23 Tamże, s. 30.

24 M. Fularski, op. cit., s. 105 - 106.

25 Zarządzenie MWR i OP oraz MSWojsk., z dnia 10 września 1937 r. (nr II W-8256/37), w sprawie organizacji przysposobienia młodzieży szkolnej do obrony kraju. Dz. Urz. MWR i OP 1937, nr 1 poz. 369.

26 Uchwała Rady Ministrów, z dnia 10 listopada 1926, o powołaniu Państwowego Urzędu WF i PW. Rozporządzenie Rady Ministrów RP o powołaniu Państwowego Urzędu WF i PW, z dnia 26 stycznia 1927. Monitor Polski 1927, nr 26.

27 Zarządzenie ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz ministra Spraw Wojskowych, z dnia 17 września 1937 r., nr II W-8256/37, w sprawie organizacji przysposobienia młodzieży szkolnej do obrony kraju. "Hufce Szkolne. Część I". Zbiór rozporządzeń, zarządzeń, programów, regulaminów, okólników i wskazówek z zakresu przysposobienia wojskowego ... MWR i OP, Lwów 1938, s. 11 - 12.

28 Program nauki w państwowym liceum ogólnokształcącym z polskim językiem nauczania. Przysposobienie wojskowe. Wydział humanistyczny, klasyczny, matematyczno-fizyczny i przyrodniczy. "Hufce Szkolne. Część I", s. 41 i 44.

29 Tamż

30 A. M. Wodziński, Naród pod bronią a wychowanie, Warszawa - Łódź 1937, s. 23 i 24.

31 Zarządzenie MWR i OP oraz MSWojsk., z dnia 10 września 1937 r., tamże.

32 Rozporządzenie o stosowaniu ulg w służbie czynnej dla członków przysposobienia wojskowego. Zob.: M. Fularski, op. cit., s. 237 - 242.

33 Wywiad z uczestniczką obozu instruktorskiego PW i WF, wieloletnim nauczycielem PW i PO, p. Bronisławą Zbylut z Kęt.

34 Tymczasowy Regulamin Hufców Szkolnych w par. 13 określał, że:
"Zajęcia w hufcu męskim obejmują:

a. dwugodzinne lekcje w toku normalnej przedpołudniowej nauki szkolnej i w ramach tych lekcji ćwiczenia w strzelaniu na strzelnicy w ilości ustalonej szczegółowymi wskazówkami do realizacji programów,

b. cztery ćwiczenia półdniowe i pięć ćwiczeń nocnych,

c. kilkudniowe ćwiczenia organizowane w miarę możliwości w każdej klasie pod koniec roku szkolnego,

d. obóz PW w czasie wakacji letnich". Zarządzenie MWR i OP z dnia 25 lutego 1938 r. (nr II W 1768/38), w sprawie regulaminów hufców szkolnych. Dz. Urz. MWR i OP 1938, nr 2, poz. 30.

35 M. Andruchów, Przystosowanie wojskowe w systemie szkolnym i pozaszkolnym w Polsce w latach 1918 - 1939. Praca magisterska, ZWO WSP w Krakowie, 1984.

36 Program nauki przysposobienia wojskowego młodzieży męskiej. Załącznik do rozporządzenia MWR i OP, z dnia 3 sierpnia 1938 r. (nr II Pr - 6742/38), Dz. Urz. MWR i OP 1938, nr 9, poz. 266.

37 Wywiad z uczestniczką kursu instruktorów PW i WF w 1938 roku, wieloletnim nauczycielem PW i PO, ob. Bronisławą Zbylut z Kęt.

38 "Przekrój" 1982, nr:1943, 1948, 1955.

39 Dekret Rady Państwa. O przysposobieniu wojskowym młodzieży szkolnej. Rozkaz MON 1946, nr 6, poz. 78 i nr 10, poz. 142.

40 Aniela Kadłubek, Organizacja nauczania przysposobienia obronnego w szkole w latach 1945 - 1970. Praca dyplomowa, Zakład Kształcenia Nauczycieli PO WSP, Kraków 1972.

41 Ustawa o utworzeniu hufców PW. Dz. Urz. Min. Ośw. 1946, nr 2, poz. 80.

42 Zarządzenie ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 14 marca 1947, w sprawie powołania hufców przysposobienia rolniczo-wojskowego. Dz. Urz. MR i RR 1947.

43 "Przystosowanie obronne". Biuletyn MOiSW Warszawa 1967, s. 17.

44 Uchwała Sejmu PRL, z dnia 25 lutego 1948, O powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia zawodowego i wojskowego młodzieży".

45 Dekret Rady Ministrów, z dnia 27 lutego 1948. Ustawa: O powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży. Dz. U. RP 1948, nr 12, z dnia 12 marca 1948.

46 Uchwała Prezydium Rządu, nr 95, z dnia 1 marca 1952 r., w sprawie organizacji przysposobienia wojskowego młodzieży. Zarządzenie ministra ON nr 45, z dnia 26 kwietnia 1952 r. Zarządzenie ministra Oświaty, z dnia 9 sierpnia 1952 r., w sprawie obowiązkowego uczestnictwa młodzieży szkolnej trzech ostatnich klas szkół średnich stopnia licealnego w przysposobieniu wojskowym. Dz. Urz. M. Ośw., nr 12, poz. 99.

47 "Przysposobienie Obronne", Biuletyn MOiSW, Warszawa 1967, s. 20 - 21.

48 Ustawa O powszechnym obowiązku obrony PRL, z dnia 21 listopada 1967 r. Dz. Urz. nr 44, poz. 220.

49 Zarządzenie ministra Ośw., z dnia 10 grudnia 1970 r. w sprawie przysposobienia obronnego młodzieży szkolnej (Dz. Urz. MOiSW nr 8-12, poz. 96.

50 Cele nauczania przysposobienia obronnego. "Poradnik metodyczny dla nauczycieli przysposobienia obronnego", Warszawa 1967, s. 5-6.

51 "Przysposobienie obronne". Program liceum ogólnokształcącego oraz liceum zawodowego i technikum, MOiW. IPS, Warszawa 1986, s. 3.

52 Tamże, s. 3 - 5.

53 Zarządzenie ministrów: ON oraz Ośw., z dnia 27 lutego 1985, w sprawie przysposobienia wojskowego w szkołach średnich.

54 "Przysposobienie obronne". Kl. I i II. Program nauczania szkoły średniej, MOiW. IPS, Warszawa 1982, s. 3.